

УДК 347.78:347.513

Олександра Кочина,здобувачка кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та процесу

Чернігівського національного технологічного університету

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗА ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКИХ ТА СУМІЖНИХ ПРАВ

У статті проаналізовано наукову літературу, яка розкриває тенденції законодавчого регулювання захисту авторських та суміжних прав та погляди вчених різних часів на доцільність закріплення права на відшкодування моральної шкоди. В результаті автором наводиться історична періодизація розвитку положень про відшкодування моральної шкоди за порушення авторських та суміжних прав у цивільному законодавстві України.

Ключові слова: моральна шкода, немайна шкода, відшкодування шкоди, авторські права, суміжні права.

Система авторського права та суміжних прав являє собою життєво важливий елемент інфраструктури сучасного суспільства, який слугує інтересам всіх його членів. Процес розвитку авторського права триває не одне століття, в результаті чого сформувалися принципи суспільного визнання творчої праці і наділення авторів правами щодо створених ними творів. Під впливом науково-технічної революції багато в чому змінилася навіть сама природа авторського права і, як наслідок цього, характер правових відносин. Саме це стало поштовхом для запровадження надійних способів охорони авторських та суміжних прав. Таким чином, у кінці ХХ ст. відшкодування моральної шкоди входить у цивілістичне правове поле та посідає належне місце в системі правового захисту зазначених прав.

Аналіз юридичних джерел свідчить про відсутність дослідження історії становлення інституту відшкодування моральної шкоди за порушення авторських та суміжних прав. Серед науковців можна виділити дві групи: ті, які присвятили свої праці питанню розвитку інституту моральної шкоди (С. А. Беляцькін, Л. І. Петражицький, Г. Ф. Шершеневич тощо), та ті, роботи яких стали предметом дослідження історії становлення авторського права та суміжних прав (О. Кравченко, Д. М. Ліпчик, О. Д. Свя-

тоцький, О. П. Сергеев, І. В. Свечнікова тощо).

Отже, відсутність комплексного дослідження генезису відшкодування моральної шкоди за порушення авторських та суміжних прав, а також той факт, що глибоке розуміння всієї специфіки даного інституту неможливе без еволюційного погляду на його розвиток, обумовлює актуальність вищезазначеної теми.

Метою статті є комплексний аналіз історії становлення та розвитку інституту відшкодування моральної шкоди за порушення авторських та суміжних прав, починаючи з часів Стародавнього Риму та закінчуючи сьогоденням.

Ще в стародавні часи відбувалося формування елементів авторського права та були закладені основоположні принципи відшкодування моральної шкоди. Так, ще класичне римське право, ставлячи на перший план матеріальні блага, разом з тим пильно стежило, особливо в наступні епохи, за тими випадками, коли завдавалася тілесна або душевна шкода римському громадянину винною особою, не залишаючи без покарання другого і задоволення — першого [1].

Вперше Законом XII таблиць було передбачено покарання за нанесення людські образи, яке відбувалося за принципом «*jus talionis*», тобто «око за око», «зуб за зуб». Ці грошові покарання здавалися в ті часи достатніми у зв'язку з великою

бідністю жителів. Пізніше римляни почали користуватися іншим правилом. Претор дозволяв потерпілим самостійно оцінювати образу, а суддя присуджував таку суму, на яку її було оцінено, або менше, якщо на свій розсуд вважав за потрібне [2].

Дослідження джерел свідчить, що охорона авторського права також бере свій початок у період античності. Відомо, що в період розквіту мистецтв у Стародавньому Римі і в Греції широко застосовували майновий аспект авторських прав. Існує свідчення того, що вже 2300 років тому в Афіській республіці особливо виділялося право на захист цілісності твору і заборонялося піддавати його змінам.

Копіювання книг у той час здійснювалося шляхом переписування рукописів, що було тривалим і трудомістким процесом. Такі книги коштували дуже дорого, а число їх було вкрай обмежене. Оскільки було дуже мало грамотних осіб, здатних придбати такий твір, можна говорити про відсутність конкретного юридичного інтересу в забезпеченні охорони таких творів [3].

Отже, розвиток суспільства того часу не могло сформувати зазначені відносини в окремі правові інститути, проте ті підвалини, які були закладені давньоримським правом, зіграли важливу роль на шляху формування сучасного інституту охорони авторського права, в тому числі у вигляді відшкодування моральної шкоди.

Історія становлення та розвитку інституту моральної шкоди на території України бере свій початок з X ст. Письмові джерела тогочасного права України в переважній більшості не містять визначення поняття моральної (немайнової) шкоди. Проте аналіз основних редакцій Руської Правди дає можливість зробити висновки, що в окремих випадках все ж мало місце відшкодування саме моральної (немайнової) шкоди в сучасному розумінні цього інституту.

Подальші спроби урегулювання відносин з відшкодування моральної шкоди знаходимо в першому загальноросійському «Судебнику» царя Іоанна 1497 р. та пізніше — у «Судебнику» царя Івана 1550 р. У цих судебниках містився цілий ряд постанов про стягнення «безчестя», тобто грошової суми на користь

скривдженого, причому розмір безчестя залежав від суспільного становища потерпілого та статі. Той самий погляд поділявся і в «Соборному уложенні» царя Олексія Михайловича 1649 р. [4].

У загальних рисах ці правила про стягнення грошових сум за «безчестя» діяли і в XVIII ст. Так, наприклад, у Маніфесті 1787 р. каралася як очна, так і заочна образа. Вона включала словесні форми, дії, жести, тон. Причому образа жінки за Міським положенням 1785 р. каралася вдвічі суворіше, ніж образа чоловіка. Покарання за образу посадових осіб зростала пропорційно підвищенню їх рангу [5].

Приблизно в ці самі часи, протягом XV—XVIII ст., в Європі відбувається значний розвиток авторського права. Він був пов'язаний з розвитком торгівлі в основних європейських містах і розвитком освіти, які зумовили інтерес суспільства до інформації.

Вважається, що першим сучасним законом про авторське право став прийнятий 10.04.1710 р. в Англії Закон королеви Анни (Act of Queen Anne, Statute of Anne, або Copyright Act). Даний Закон припинив монополію організації книговидавців і вперше в Англії визнав інститут авторства. Закон перемістив акцент охорони з прав видавця на права автора, що, на нашу думку, стало значним кроком на шляху до становлення сучасної концепції охорони авторського права.

У XIX ст., в часи активного розвитку міжнародної торгівлі, постало питання прийняття уніфікованого міжнародного нормативно-правового акта у сфері авторських прав. Таким чином, у результаті тривалої дипломатичної конференції у 1886 р. була прийнята перша багатостороння конвенція — Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів [6].

Отже, вперше на міжнародному рівні було передбачено можливість захисту немайнових прав автора. Хоча Бернською конвенцією і не було закріплено конкретних способів захисту прав автора, проте необхідність більш конкретно врегулювати це питання внутрішнім законодавством країн-учасниць випливала з диспозитивної норми ч. 3 ст. 6 даної Конвенції.

Після ухвалення Бернської конвенції в світі розпочинається процес прийняття

інших міжнародних конвенцій, спрямованих на міжнародне регулювання окремих проблем авторського права.

В Україні, яка входила до складу Російської імперії, становлення і розвиток авторського права відрізняється значною своєрідністю в порівнянні з історією авторського права західноєвропейських країн і США. Перші закони, які регулювали авторські відносини, були прийняті лише в другій чверті XIX ст. Це пов'язано з тим, що в силу історичних причин книговидавнича справа в Росії аж до кінця XVIII ст. вважалось державною монополією.

У кінці XIX ст. стало очевидно, що законодавче закріплення окремих правил, що стосуються авторського права, не відповідає потребам часу. Тому з 1887 р. всі норми авторського права були об'єднані в Зводі законів Російської імперії, а 20.03.1911 р. був прийнятий Закон Російської імперії, який називався «Положення про авторське право». Загальна частина Закону закріплювала основні поняття авторського права: охоронювані об'єкти, термін дії авторського права, питання правонаступництва, можливі порушення авторських прав і способи захисту тощо. Окремі глави були присвячені авторським правам на літературні, музичні, драматичні, художні, фотографічні твори. Для подальшого розвитку авторського права багато положень Закону мали досить істотне значення [7].

Відшкодування шкоди в ті часи також регулювалось законодавством тогочасної Російської імперії, до складу якої входили українські землі, а саме Законом від 21 березня 1851 р., що містився в X томі Зводу законів Російської імперії. Сам Закон не забороняв можливість відшкодування нематеріальної шкоди, але і не містив норм про встановлену оцінку нападів і образ. Серед юристів Закон викликав суперечливі судження. Зокрема, за словами С. А. Беляцькіна, відшкодування моральної шкоди було відображенням високої правової культури суспільства. Він обґрунтував висновки про необхідність введення у російське законодавство інституту моральної шкоди [8].

Але супротивників відшкодування законодавчого закріплення відшкодування моральної шкоди було більше, ніж її прихильників. Так, наприклад, Г. Ф. Шерше-

невич вважав, що особиста образа не допускає ніякої майнової оцінки, тому що вона заподіює моральну, а не майнову шкоду, якщо тільки воно не відбивається опосередковано на матеріальних інтересах ображеного [9].

Л. І. Петражицький також виступав проти введення в законодавство інституту моральної шкоди, аргументуючи свою думку тим, що сума відшкодування складає не певну величину, а мінливу, тим більшу, чим багатший потерпілий. В іншому випадку необхідне психологічне задоволення не буде досягнуто. А це, відповідно, може призвести до судового свавілля, наслідком чого може бути шкода для всього народу, що полягає в руйнуванні почуття законності [10].

І все ж, незважаючи на доводи проти відшкодування моральної шкоди, укладі проекту нового Цивільного уложення видання 1905 р. висловилися на користь компенсації моральної шкоди в цілях захисту нематеріальних цінностей нарівні із захистом матеріальних благ та інтересів. Але даний проект так і не набув законної сили.

Наступним етапом розвитку як інституту моральної шкоди, так і інституту захисту авторських прав став післяреволюційний радянський період.

У післяжовтневі роки ідея компенсації моральної шкоди все рідше ставала предметом досліджень. Поштовхом для нових дискусій слугувало прийняття у 1922 р. Цивільного кодексу (далі — ЦК) РСФРР. Незважаючи на відсутність законодавчого закріплення порядку відшкодування моральної шкоди, все рівно зустрічалися окремі публікації, в яких автори висловлювали позитивні або, навпаки, негативні погляди на проблему компенсації моральної шкоди.

Згаданий ЦК так само не містив положень, які б були присвячені правовому регулюванню ні авторських і суміжних прав, ні інтелектуального права загалом.

З середини 20-х років відносини в галузі авторського права регулювалися декретами і постановами Ради народних комісарів (РНК), виданими в 1925 р. (Декрет РНК від 30.01.1925 р. «Про основи авторського права») і 1928 р. (Декрет РНК від 16.05.1928 р. «Основи авторського права Союзу РСР»), а також постановами РНК союзних республік. За всіма авторами визнавалось виключне право на створені ни-

ми твори, яке, за Законом 1925 р., мало силу протягом 25 років з моменту першого видання або першого публічного виконання твору. З 1928 р. термін дії авторського права став довічним. Використання творів допускалося тільки на основі договорів з авторами, умови яких детально регулювалися законом [11].

О. П. Сергеев зазначає, що таке регулювання цілком відповідало духу свого часу. Звичайно, коло прав, які надавалися радянським авторам, не йшов ні в яке порівняння з правами, які гарантувалися авторам державами-учасницями Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів 1886 р. Однак у порівнянні з періодом «військового комунізму» даний етап слід розглядати як період поступового відновлення і розширення охорони авторських прав [12].

1964 р. ознаменувався прийняттям нового ЦК РСФРР [13]. Можливість відшкодування моральної шкоди в новому кодексі знову не була прямо передбачена. Лише ст. 1 ЦК передбачала, що даний кодекс регулює майнові та пов'язані з ними немайнові відносини. Такий підхід законодавця знову викликав жваві дискусії науковців.

Однак до початку 90-х років, незважаючи на достатню переконливість деяких вчених та практику інших соціалістичних держав, інститут відшкодування моральної шкоди так і не знайшов свого правового закріплення ні в російському, ні, відповідно, в українському цивільному законодавстві.

Вперше в історії радянського законодавства можливість відшкодування моральної шкоди була передбачена Законом СРСР «О печати и других средствах массовой информации» від 12.06.1990 р. [14]. Однак законодавче закріплення цієї норми мало декларативний характер, поняття «моральної шкоди» в ньому так і не було розкрито, її застосування обмежувалося лише випадками відшкодування шкоди, заподіяної громадянину поширенням через засоби масової інформації відомостей, що не відповідали дійсності, ганьбили честь і гідність.

Щодо правового регулювання авторських правовідносин, то четвертий розділ ЦК УРСР (статті 475—513) був присвячений авторському праву. Відповідно до ст. 497 ЦК було передбачено такі форми захисту прав авторів, як право вима-

гати поновлення порушених прав, заборона випуску твору в світ або припинення його розповсюдження, а також відшкодування збитків. На жаль, норм, присвячених регулюванню суміжних справ, у даному джерелі права закріплено ще не було.

На відміну від авторського права, історія суміжних прав є вельми нетривалою. Винахід різних форм запису, фіксації та передачі звукової і відеоінформації, розвиток радіо, кіно, телебачення зробили можливим не тільки запис і відтворення, а й репродукцію записів у величезних кількостях. Але це викликало і певні негативні наслідки. Можливість швидкого розповсюдження фонограм і зображень, записаних на аудіо-, відеоплівках, компакт-дисках, і доступність сучасних пристроїв запису породили індустрію «піратського» виготовлення записів, що стало серйозною проблемою в усьому світі [15].

Права виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення стали визнаватися на міжнародному рівні тільки з 1961 р., коли була прийнята Римська конвенція з охорони виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення [16]. Після прийняття Конвенції у 1961 р. значна кількість держав (понад 60) прийняли законодавство з питань, що розглядалися Конвенцією, і низка країн розглядають можливість прийняття такого законодавства.

Вперше на території України такий спосіб захисту цивільних особистих прав як компенсація моральної шкоди був введений лише Законом України від 06.05.1993 р. № 3188-12 «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» [17]. Даним законом до ЦК УРСР було включено ст. 440¹ (відшкодування моральної (немайнової) шкоди) та до статей 6, 7 ЦК УРСР були внесені зміни, які передбачали можливість відшкодування моральної шкоди за порушення цивільних прав та інтересів. Згодом положення про відшкодування моральної шкоди дістали закріплення в Конституції України, інших законодавчих та нормативно-правових актах.

Одним із нормативно-правових актів, які включили такий спосіб захисту як

відшкодування моральної шкоди, став і Закон України «Про авторське право та суміжні права» [18] від 23.12.1993 р. Статтею 52 даного Закону серед способів цивільно-правового захисту авторського права та суміжних прав вперше було передбачено право подавати позови про відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Даним Законом вперше на законодавчому рівні були врегульовані відносини у сфері суміжних прав. Його третій розділ регулює саме відносини у сфері охорони суміжних прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення. Як зазначає О. Кравченко, існують різні точки зору з приводу досконалості норм, закріплених у даному Законі, але всі вони зводяться до того, що Україна давно чекала на такий Закон [19].

Таким чином, у результаті проведеного дослідження нами виділені наступні етапи становлення та розвитку інституту відшкодування моральної шкоди за порушення авторських та суміжних прав у цивільному законодавстві України.

I. Початковий етап. Характеризується першими задками про авторські права та про відшкодування моральної шкоди, які знаходимо в джерелах права Давнього Риму та Греції.

II. Дореволюційний період (до 1917 р.). В законодавстві європейських держав починають з'являтися нормативні акти, присвячені охороні авторських прав, а також відбувається прийняття перших міжнародних документів, які на міждержавному рівні намагаються уніфікувати правове регулювання авторських право-

відносин. Крім того, в законодавчих актах того часу містився цілий ряд постанов про стягнення грошових сум на користь скривдженого, причому розмір такої компенсації залежав від суспільного становища та статі потерпілого.

III. Післяреволюційний, радянський, період, в якому можна виділити декілька підетапів:

а) 20-ті роки — кінець 50-х років ХХ ст. Відбувається поступове відновлення і розширення охорони авторських прав, регулювання яких відбувається на рівні декретів і постановами Ради народних комісарів. Щодо відшкодування моральної шкоди, то науковий світ був поділений на дві частини: одні — обстоювали необхідність та доцільність відшкодування моральної шкоди, а інші вважали, що ця ідея за своєю сутністю є буржуазною і тому чужою для радянської правосвідомості;

б) з 60-х років ХХ ст. — до набуття Україною незалежності. Виникає нова хвиля дискусій, яка була спричинена прийняттям нового ЦК СРСР 1964 р. та, відповідно, ЦК УРСР 1961 р., в якому інститут моральної шкоди так і не знайшов свого закріплення, а авторські правовідносини були врегульовані в 4 розділі ЦК УРСР.

IV. Сучасний період (з початку 90-х років ХХ ст. до теперішнього часу). Це нова віха в історії становлення моральної шкоди, авторських та суміжних прав. Нарешті, закріплюється такий спосіб захисту авторських та суміжних прав як відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

ПРИМІТКИ

1. Беляцкий С. А. Возмещение морального (неимущественного) вреда / С. А. Беляцкий. — М. : ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. — С. 22.
2. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. — М. : Зерцало, 1997. — С. 118.
3. Липчик Д. Авторское право и смежные права / Д. Липчик ; пер. с фр. ; предисл. М. Федотова. — М. : Ладомир ; Изд-во ЮНЕСКО, 2002. — С. 27.
4. Беляцкий С. А. Знач. прая. — С. 34.
5. История государства и права России : учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристь, 2004. — С. 293.
6. Бернская конвенция про охрану литературных и художних творів, прийнята 09.09.1886 р., ратифікована Законом України від 31.05.1995 р. № 189/95-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/>.

7. Свечникова И. В. Авторское право И. В. Свечникова. — М. : Изд-во: Дашков и Ко, 2009. — С. 9.
8. Российское законодательство X—XX веков / под общ. ред. О. И. Чистякова. — М. : Юрид. лит., 1986. — Т. 7. — С. 460.
9. Шершеневич Г. Ф. Учебник гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. — М. : СПАРК, 1995. — С. 402.
10. Петражицкий Л. И. Возмещение нематериального вреда / Л. И. Петражицкий // Собрание сочинений. — М. : Статут, 2002. — С. 574.
11. Свечникова И. В. Зазнач. праця. — С. 10.
12. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник : 2-е изд., перераб. и доп. / А. П. Сергеев. — М. : ПБОЮЛ Гриженко Е. М., 2001. — С. 37—38.
13. Гражданский кодекс РСФСР от 11.06.1964 г. (утратил силу) // Ведомости ВР РСФСР. — 1964. — № 24. — Ст. 406.
14. Закон СССР «О печати и средствах массовой информации» от 12.06.1990 г. (утратил силу) // Ведомости СНГ и ВС СССР. — 1990. — № 26. — Ст. 492.
15. Интеллектуальна власність в Україні: правові засади та практика : наук.-практ. вид. : у 4 т. / за заг. ред. О. Д. Святоцького. — Т. 2: Авторське право і суміжні права / С. О. Довгий, В. С. Дроб'язко, В. О. Жаров [та ін.] ; за ред. Г. І. Миронюка, В. С. Дроб'язка. — К. : Ін Юре, 1999. — С. 34.
16. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, прийнята 26.10.1961 р., ратифікована Законом України від 20.09.2001 р. № 2730-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
17. Закон України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» від 06.05.1993 р. № 3188-12 // ВВР України. — 1993. — № 24. — Ст. 259.
18. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-XII // ВВР України. — 1994. — № 13. — Ст. 64.
19. Кравченко О. Суміжні права та історія їх виникнення / О. Кравченко // Право України. — 2004. — № 11. — С. 57.

Кочина Александра. Становление и развитие института компенсации морального вреда за нарушение авторских и смежных прав.

В статье проанализирована научная литература, раскрывающая тенденции законодательного регулирования защиты авторских и смежных прав и взгляды ученых разных времен на целесообразность закрепления права на возмещение морального вреда. В результате автором приводится историческая периодизация развития положений о возмещении морального вреда за нарушение авторских и смежных прав в гражданском законодательстве Украины.

Ключевые слова: моральный вред, немущественный вред, возмещение вреда, авторские права, смежные права.

Kochyna Oleksandra. The history of formation and development institute of moral damages for breach copyright and related rights.

The article analyzes the scientific literature, which reveals the trend of legal regulation of copyright and related rights and views of scientists of different times expediency reservation of the right to compensation for moral damage. As a result, the author provides a historical periodization of provisions for moral damages for breach of copyright and related rights in the civil legislation of Ukraine.

Key words: moral damages, non-pecuniary damage, compensation for damages, copyright, related rights.